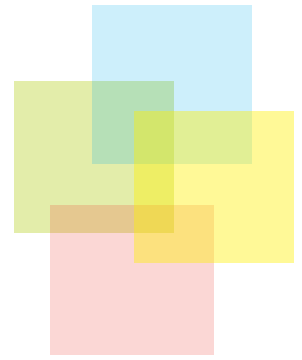

El calendari estacional i la idea d'estació, uns conceptes que cal matisar

Daniel Climent

Professor de Ciències Naturals

INTROITUS

Dividir l'any en quatre estacions, marcades pel temps que transcorre entre solsticis i equinoccis és una idea que molts consideren de caràcter general, aplicable en tots els llocs i pràcticament invariable al llarg dels segles.

En essència, aquest sistema es basa en repartir el cicle en quatre parts –pràcticament idèntiques–, tot prenent com a referents els solsticis (màxima i mínima trajectòries solars i durada de la llum) i els equinoccis (trajectòria intermèdia entre els dos extrems, i equilibri dia/nit), dies que se solen celebrar mitjançant festivitats “sagrades”:

- a) entre el solstici de màxima elevació solar [sant Joan] i l'equinocci següent (22:IX):
estiu minva el dia (> nit);
- b) entre l'equinocci (22:IX) i el solstici de mínima elevació solar (22:XII):
tardor minva el dia (< nit);
- c) entre el solstici de mínima elevació solar [Nadal] i l'equinocci següent (21:III):
hivern creix el dia (< nit);
- d) entre l'equinocci [sant Josep] i el solstici de màxima elevació solar (22:VI):
primavera creix el dia (> nit).

HOMILIA, COMENTARI DEL CANON

La idea de les “quatre estacions” no és tan general ni tan fàcilment definible com podríem suposar o com ens han fet creure. De fet:

1. El concepte d'estació no és unívoc ni ha d'anar associat obligatòriament a cap fita astronòmica. És més, tal com les hem definides només tenen sentit als territoris:

- a. de l'hemisferi nord; a l'hemisferi sud les condicions fòticoastronòmiques estan invertides respecte del nord;
- b. on el Sol és visible al llarg de tot l'any (la qual cosa exclou els territoris circumpolars);
- c. hi ha variacions apreciables en l'aparent trajectòria del Sol al llarg de l'any, cosa que exclou els territoris pròxims a l'Equador, on tots els dies amaneix a les 6 h i amaga a les 18 h.

2. En moltes cultures el nom d'“estació” pot referir-se a canvis perceptibles i predictibles no tan sols en la lluminositat, sinó en la temperatura, la pluviositat, l'arribada o anada d'espècies migratòries...; o tindre un marcat caràcter utilitari: agronòmic, ramader, cinegètic...

3. El concepte d'estació ha pogut variar d'unes èpoques i cultures a unes altres, tant en les porcions en què se subdividia l'any com en el nom o en la durada de cada estació.

4. A tot això hem d'afegir que, en general, els calendaris estacionals solen ser incoherents, és a dir, que els inicis i les durades no coincideixen amb uns altres sistemes de datació cronològica, com setmanes, mesos o anys.

Considerem, a continuació, algunes de les dades que posen en qüestió el model general.

EPÍSTOLA REFERIDA ALS CANVIS DE TEMPERATURA

En climatologia de divulgació s'entén per estiu l'època en què la temperatura mitjana mensual supera els 18 °C; per primavera/tardor el període en què les temperatures mitjanes mensuals estan compreses entre els 10 °C i els 18 °C; i per hivern l'època temperatures mitjanes mensuals no assoleixen els 10 °C. Des d'eixe punt de vista, a Xàbia, p.ex., on la temperatura mitjana mensual més baixa és superior als 10 °C (gener: 10,9°C), no hi ha hivern des d'un punt de vista tèrmic, i només en podríem considerar dues estacions: tardor-primavera i estiu.

EPÍSTOLA REFERIDA ALS CANVIS DE PLUVIOSITAT

A les zones intertropicals no té massa sentit establir les diferències estacionals en base als canvis de temperatura, que són mínims al llarg de l'any.

Però sí que ho té prendre la pluviositat com a referent: estació humida i estació seca; en alguns casos, però, els noms que apliquen a cada estació tenen reminiscències “tèrmiques” a causa de la colonització europea, com a Cuba, on anomenen “primavera” a l'estació humida, o a Colòmbia on l'estació humida rep el nom d’“invierno”.

EPÍSTOLA REFERIDA A LA QUANTITAT D'ESTACIONS I ALS SEUS NOMS

1) Les dues estacions

Antigament se solien considerar només dues estacions: bon temps i mal temps, que els romans anomenaven respectivament *vernum tempus* i *hibernum tempus*.

La divisió era més aïna utilitària, relacionada amb aspectes com l'estabulació del ramat, la realització de les tasques quotidianes rurals dins de casa o fora, les campanyes militars... I el mateix s'esdevenia en altres cultures, com la cèltica.

L'inici de cadascuna d'aquestes estacions no coincidia amb cap efemèride astronòmica, però sovint en depenia, ja que es produïa quaranta dies després d'un solstici o d'un equinocci. Eixa pauta de retard suposava una mena de temps d'espera necessari perquè la inèrcia tèrmica de la Terra manifestara canvis significatius en la temperatura ambient, és a dir que “el bon/mal temps” havia “arribat” per a “quedar-se”.

Es considerava que l'estació del “mal temps” s'iniciava 2 de novembre, quaranta dies després de l'equinocci de la tardor, és a dir, de què les hores de foscor superaren les de llum. I aquest era el senyal per a l'estabulació del ramat, el tancament econòmic de l'any agrari [ens queden records festius, com la Fira de Tots Sants, de Cocentaina] i la realització de determinats rituals, menges especials, o canvi de vestuari:

Per Tots Sants, guarda l'avanico i trau els guants

El nom llatí amb què es designava aquesta època, *hibernum tempus*, han quedat fixat amb poques variacions en les diferents llengües romàniques: hivern, castellà *invierno*, francès *hiver*, italià *inverno*...

L'estació del “bon temps” començava el 2 de febrer, quaranta dies després del solstici de l'hivern, i ací es commemorava amb la festa de la Candelera o Candelària:

Si per la Candelària flora [els ametllers] l'hivern

ja està fora,

i si no flora, ni dins ni fora.

Aquesta fita la podem trobar a autors clàssics, com p.ex., el castellà Juan Ruiz, Arcipreste de Hita (1279):

[el febrero] pártase del invierno, con él viene el verano”

En uns altres llocs, en general més al nord, l'estació del bon temps s'iniciava l'1 de maig, quaranta dies després de l'equinocci de la primavera (quan el dia comença a ser més llarg que la nit) i eixa nova estació era celebrada amb rituals florals dels quals encara queda el record de “la vera creu” o “les creus de maig”.

2) La subdivisió del bon temps

A mesura que avançava l'Edat Mitjana va guanyar adeptes la idea de subdividir en períodes més curts el *vernum tempus*, o ver, l'estació del bon temps.

Aquesta idea de compartimentar un “bon temps” massa llarg en fragments temporals més curts, i amb propietats definides amb més o menys encert, es troba molt ben representada en una llengua com l'euskera: l'original *uda*, “bon temps” (per oposició a *negu*, “mal temps”), es va subdividir en *udaberri* (“bon temps nou”), *uda*, i *udazken* (“fi del bon temps”) o *udagoien* (“culminació del bon temps”).

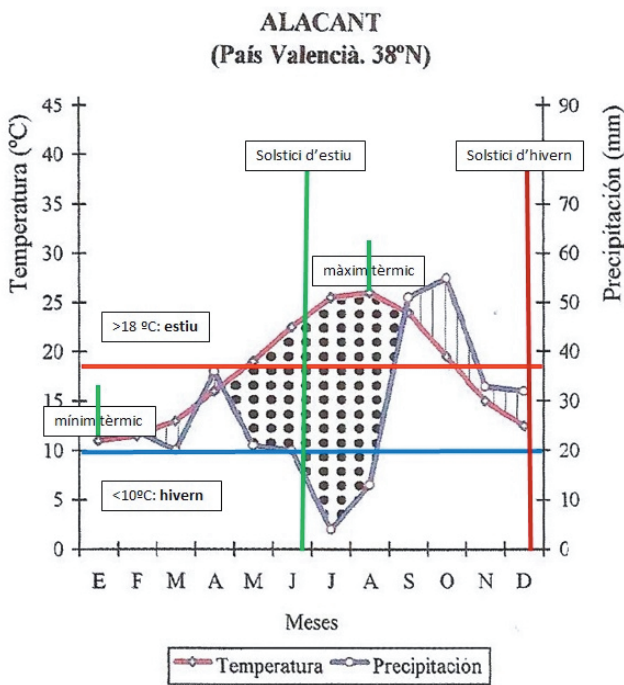
En les llengües llatines l'evolució va ser semblant, però amb certes vacil·lacions entre quatre noms més o menys solapats.

2a) *Prima ver*, o inici de l'època del bon temps; aquesta locució ja havia estat utilitzada per Juli Cèsar en el s. I aC a La guerra de les Gàl·lies (*De bello Gallico* VI, III) *Concilio Galliae primo vere ut instituerat indicto [...]* (convocada, al principi de l'estació de ver, l'assemblea de la Gàl·lia que havia instituit), tot i que mantenint per separat *primo* (al principi) de *ver(e)*.

Segons Coromines (Diccionari etimològic, DIGEC) sembla que de les llengües sorgides del llatí va ser el català la primera que va incorporar aquesta locució; llegim en Ramon Llull (1235-1315): [...] s'alegren e s'esbandexen en lo temps de la prima vera, con los arbres auen fulles e flors.

L'evolució posterior de la locució va acabar per fusionar les dues paraules fins formar “primavera” en molts idiomes, i d'altres noms basats en la mateixa idea, com el francès *printemps*, una mena d'híbrid entre *primum ver* i *bonum tempus*.

2b) *Ver*, apòcope de *vernum tempus*, corresponia al bon temps que seguia a l'hivern, d'un oratge encara no excessivament calorós i que ara anomenem primavera.

Climograma de la ciutat d'Alacant, semblant al de Xàbia pel que fa a les temperatures.

Tant el nom com el significat original han perdurat en les llengües nòrdiques (danés, suec, noruec) sota la forma de *vår*, i també en el sard *verànu*.

I així era també en el català medieval, com podem observar en el mallorquí Ramon Llull, que recull el terme *ver* com a sinònim de l'actual primavera: [...] *ivern, ver, estiu, autumne* [...], malgrat que -com hem vist- és el primer en introduir el concepte de *prima vera*.

I en el castellà entre els segles XIII i XV, com recull el lingüista Joan Coromines en el Diccionario etimológico de la lengua castellana en autors com Juan Ruiz, Arcipreste de Hita (1279): [...] *el mes era de março, salido [-comenzado] el verano...*; o en el llibre *Coronación* (1438), del també Juan de Mena [...] *el verano es março, abril e mayo*.

I en l'anglès del s. XVI, com podem llegir en l'obra de Shakespeare *El somni d'una nit d'estiu* (*A midsummer Night's Dream*; literalment "mig de l'estiu"): *They probably woke up early to celebrate May Day* (IV:1; "probablement es van despertar ben matí per celebrar la festa del Primer de Maig").

Així doncs, fins ben entrada l'Edat Mitjana i principis del Renaixement, s'emprava el terme *ver* o *verano* com a sinònim de temps "primaverals", i no el de grans calors (estiu).

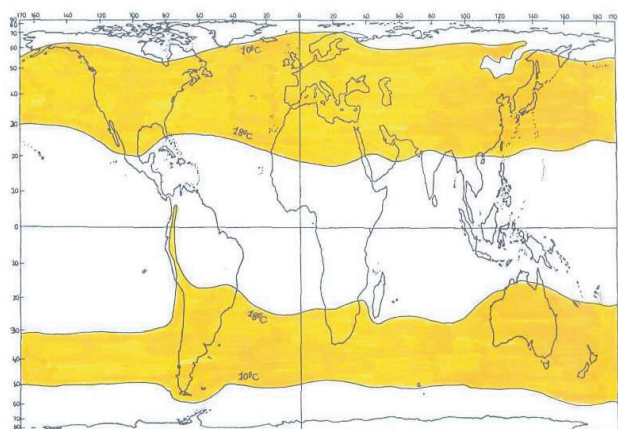
2c) *Tempus aestas*, o *aestivum tempus*, per designar l'època més calorosa; nom que va evolucionar cap a *estiu* en català, *été* en francès, *estío* en castellà clàssic, *estivo / estate* en italià...

En castellà, durant el Renaixement, el nom *ver* va anar separant-se progressivament de primavera fins a conquerir progressivament el lloc de l'estiu i substituir-lo; de fet, durant eixa època, s'hi considerava que hi havia cinc estacions: "a la primavera sigue el verano, al verano el estío, al estío el otoño, y al otoño el invierno, y al invierno la primavera, y assí torna a andarse el tiempo" (Cervantes: *El Quijote* II, LIII, 202; 1604). Ara bé, en aquesta llengua (i en portuguès, i en romanés), la pressió de "primavera" degué ser tan intensa que va acabar per ocupar la major part del "verano", i es va produir una mena d'"efecte dominó", de desplaçament en cadena, en què a mesura que "primavera" anava ocupant el temps de l'original "verano", aquest va ocupar el del clàssic "estío" [que ha perdurat sota la forma més culta de l'adjectiu "estival"].

2d) *Autumnum*, nom d'etimologia confusa que s'usava per designar la darrera part del ver; del nom *autumnum* van derivar l'otoño castellà, l'outono gallec, l'autumne francès, l'autumn anglés, el romanés *toamnă*...

En català també es dia *autumne*, com en Raimon Llull: "[...] *ivern, ver, estiu, autumne* [...]" o bé *obtumne*, com en sant Vicent Ferrer: "Quatre temps: primavera, estiu, obtumne e yvern; més tard, a partir del segle XVIII es va popularitzar un nou terme, *tardor*, potser derivat del llatí *tardatio-onis*, com a indicador de "el més tardà", "el que arriba tard", tot i que convivint amb el molt descriptiu *primavera d'hivern*; una locució paral·lela a la del gallec *primaveira de outono*.

En alguna llengua s'ha optat per designar aquesta estació segons un criteri fenològic, com en l'anglès americà *fall* (< *fall of the leaves*, "caiguda de les fulles").

En blanc, zones de la Terra on només hi ha una estació tèrmica: estiu o hivern. En groc, les zones que en tenen més d'una.

ELS QUATRE EVANGELIS ESTACIONALS

En el nostre àmbit cultural, la compartimentació estacional considerada canònica correspon a la divisió de l'any en quatre períodes pràcticament iguals, de vora 90 dies cadascun.

Es tracta de quatre períodes marcats per efemèrides solars (els solsticis i els equinoccis); i que, des d'un punt de vista fenològic, són congruents amb quatre grups de manifestacions fàcilment perceptibles en la natura... sobretot dels ambients dels boscos caducifolis centroeuropeus

En aquests àmbits, els canvis de temperatura i d'il·luminació al llarg de l'any són tan notables que la mateixa vegetació respon de manera espectacular: a la brollada floral segueix la formació d'un dosser foliar arbori, que més tard patirà un radical canvi cromàtic acompanyat de la caiguda dels milions de fulles que el formaven, tot deixant els arbres pelats a mercé de la neu i el glaçant vent del nord.

Doncs bé, en el fons això és el que s'intenta descriure amb el nom de les estacions en llengües germàniques com l'anglès i l'alemany

- 1) Els arbres comencen a traure fulles, el camp s'orna de flors, tornen les aus que havien emigrat i eixen dels caus els mamífers que s'hi havien ficat per hibernar.
- 2) La natura assoleix la màxima plenitud animal i vegetal, fructificació inclosa.
- 3) Les fulles dels arbres (caducifolis, of course) comencen a caure, les aus migratòries inicien la marxa, i molts mamífers cerquen els caus on passar l'època més dura; també és l'època de la collita, de nodrir els rebosts de cara a l'estació més desfavorable.
- 4) Els arbres ja no tenen fulles, abunden la neu i el gel, i la natura sembla morta;

ANGLÉS

spring: Brollar, sorgir. Les flors van a cobrir el sòl, i les fulles van a eixir dels borrons arboris.

summer: Potser del llatí *summum*, en referència a la plenitud del paisatge vegetal durant eixa època en els territoris de clima oceànic o temperat-humit; o bé de l'indoeuropeu sàma “meitat de l'any” (de l'època “bona”, s'entén).

autumn * fall: Del llatí *autumnum*. En anglès nord-americà, el nom fall correspon a l'inici de l'expressió *fall of the leaves* (“caiguda de les fulles”).

winter: Antiga divinitat germànica *Wintar*, potser relacionada amb wind, “vent” o amb wet, “humit”.

ALEMANY

Frühjahr / Frühling: El prefixe *Früh* significa “matiner”, en el sentit de “prompte”, “inici”; *Frühjahr* indicaria principi de l'any (*Jahr*) o estació del bon temps.

Sommer: Igual que en anglès.

Herbst: Probable derivació del germànic antic *harvest*, “collita”.

Winter: Igual que en anglès.

amjasa
aigües municipals de xàbia, s.a.

Camí Cabanes, 88
Tel. 96 579 01 62 · Fax 96 579 38 81
Apart Postal, 56 · 03730 **Xàbia** (Alacant)
amjasa@amjasa.com

www.amjasa.com

SINESTÈSIES

I si enquadrem tots els noms que hem vist fins ara, i els agrupem segons el grup lingüístic a què pertanyen, podrem trobar curiosos parentius i relacions.

Nom LLATÍ adjectiu LLATÍ	VERNUM TEMPUS vernal	TEMPUS AESTAS estival	AUTUMNUM autumnal	HIBERNUM TEMPUS serotinal hiemal
CATALÀ	primavera	estiu	tardor/primavera d'hivern	hivern
CASTELLÀ	primavera	verano/estío	otoño	invierno
FRANCÉS	printemps	été	automne	hiver
ITALIÀ	primavera	estivo/estate	autunno	inverno
OCCITÀ	prima	estiu	tardor	ivèrn
PORTUGUÉS	primavera	verão/estio	outono	inverno
GALLEC	primaveira	vran/vrao	primaveira de outono	inverno
ROMANÉS	primăvară	vară	toamnă	iarnă
SARD	verànu	istiu	attonzu	ibèrru
ALEMANY	Frühjahr / Frühling	Sommer	Herbst	Winter
ANGLÉS	spring	summera	utumn/fall	winter
NEERLANDÉS	lente	zomer	herfst	winter
DANÉS	forår / vår	sommer	efterå / høst	vinter
NORUEC	vår	sommer	höst	vinter
SUEC	vår / vårtid	sommar	höst	vinter

CONCLUSIO

El concepte d'estació, com d'altres destinats a compartimentar el temps cronològic o els cicles naturals, és una elaboració cultural que ha anat modificant-se al llarg del temps.

Aquell concepte té sentit dins un context concret, que pot ser agronòmic, social, històric, climàtic...

L'estandardització predominant avui dia ens ha fet creure que l'única divisió apropiada és l'astronòmic-solar; una concepció, però, que té uns límits geogràfics d'aplicació i més enllà dels quals deixa de ser operativa.

També les mateixes paraules emprades per a designar les diferents estacions han patit canvis, no només els morfològics propis de l'evolució de cada llengua, sinó també els de significat, que en alguns casos han sigut de notable envergadura.

Els noms emprats per designar les estacions, els adjectius que se'n deriven, els sinònims, els refranys, cançons i endevinalles... permeten no tan sols enriquir la literatura pròpia de cada llengua, sinó que ofereixen el tresor de l'evolució del concepte, de la descripció de les pautes d'observació, de la relació amb la natura que intenten conceptualitzar.

Potser caldrà recordar que, com deia Ferdinand de Saussure -el pare de la lingüística moderna- més aïna que les "coses" existeixen les "paraules", gràcies a les quals cada cultura organitza la seua concepció del món. I ací n'hem tingut una i múltiple prova.

